

Az ELTE-n működő DiAGram Funkcionális nyelvészeti műhely K 76878 Funkcionális kognitív nyelvészeti kutatás című OTKA-kutatásának (2008.10. 01. – 2012. 05. 31.) záró beszámolója

1. A fő tudományos kutatási eredmények

K 76878 Funkcionális kognitív nyelvészeti kutatás legfontosabb általános tudományos, alapkutatási eredményei a következők.

A funkcionális kognitív nyelvészet elméleti és módszertani kerete alkalmazható a magyar nyelv leírására.

A funkcionális kognitív nyelvészet elméleti és módszertani kerete új területeket nyit meg a magyar nyelv leírásában, korábban nem tárgyalt vagy megoldatlanul hagyott problémákat tár fel és old meg (legalább részben).

A funkcionális kognitív nyelvészet nyelvhasználati alapú elméleti és módszertani kerete a magyar nyelv rendszerszerű leírásában képes összekapcsolni a formák és a funkciók rendszerét, képes bevonni a leírásba a beszélő és a hallgató nézőpontját (sőt, megkívánja azt), ezáltal a nyelvi szerkezetek motivációit fel tudja deríteni, és azokat a leírás részévé tenni. Ezzel az elméleti és módszertani eljárással közelíti egymáshoz rendszer és használat korábban elkülönített kategóriáit.

A funkcionális kognitív nyelvészet elmélete és módszertana több további következménnyel jár. Harmonizálhatók a rendszerleírás és a szociolingvisztika, szövegtan eredményei, a pragmatika új jelentőséget nyer. A történeti és a leíró rendszernyelvészet szintén könnyebben összhangba hozható. A nyelvtudomány kognitív keretben elért eredményei jól alkalmazhatók a társtudományokban (irodalomtudomány, néprajz, történettudomány, pszichológia), a filozófiában és a teológiában, de a távolabbi társadalomtudományokban is, például a szociológiában, a politikatudományban. A visszahumanizált nyelvfogalom jóval közelebb vihető a diákokhoz az iskolai anyanyelvi oktatásban.

A projekt keretében a funkcionális kognitív nyelvészet elméleti és módszertani keretében végzett kutatások teljes mértékben beilleszkednek a nyelvtudomány autentikus nemzetközi eredményeibe.

A funkcionális kognitív nyelvészeti leírás projekt termékenyen alkalmazza a korpuszadatokat, elsősorban a Magyar Nemzeti Szövegtár adatrendszerét. Ezzel demonstrálja, hogy a korpuszadatok rendszerszerűen alkalmazhatóak a magyar nyelv grammatikájának komplex leírására.

A projekt új összetevővel gyarapította a magyar nyelvtudomány kutatási területét, jelentős új eredményeket mutatott fel, amelyek most kezdenek a nemzetközi szakirodalomban megjelenni (konferenciákon, majd publikációkban). Az előző bekezdésekben megfogalmazott kutatási eredmények részletes bevezetése a magyar nyelvtudományba a projekt egyik fő eredménye.

2. A kutatócsoport működési rendje

A DiAGram Funkcionális nyelvészeti műhely 2005 januárjában alakult. Rendszeresen, havonta egyszer vagy kétszer tart megbeszélést. A megbeszéléseken a kutatócsoport tagjainak kéziratait, egyes kutatási témaköröket, új szakmai eredményeket vitatnak meg részletesen, műhelymunkában feldolgozva a munkatársak, elméleti, módszertani és leíró, valamint prezentációs szempontokból. Ez a munkamódszer folyamatos kutatómunkán,

diszkurzivitáson, kapcsolattartáson alapul. A kutatócsoportra a pályázati ciklus idején is a tervezett, szisztematikus tevékenység volt a jellemző.

3. Részletes kutatási eredmények

A kutatócsoport több leírási módban közelíti meg a nyelvet, elsősorban a magyar nyelvet: egy oldalról résztartományok tüzetes kidolgozásával (ilyen résztartomány például a modalitás és az evidencialitás, a deixis, a határozórag vagy a névutó), más oldalról szintézis készítésével, egy kognitív szemantikai és használati alapú átfogó funkcionális magyar nyelvtan kidolgozásával.

A projekt során a kutatócsoport a következő elméleti és módszertani megfontolásokat érvényesítette. A funkcionális kognitív nyelvészet használati alapú nyelvleírás, amennyiben a beszélő és megértő ember nézőpontjából rendszerezi a nyelvi szerkezeteket, amelyeket mindig azok természetes közegében kezel (nem abból kiszakítva), valós, lehetőleg korpuszadatokkal. A nyelvi rendszerben a jelentést az alak- és mondattani szerkezetekkel egyenrangúnak vagy éppen elsőbbséget tekint. A nyelvi interakciókban a beszélő konvenciókon alapuló konstruáló műveletei hozzák létre a közlést, mindig interszubjektív figyelemirányító, közös referenciális jelenetekben. A grammatikát a szemantikussá konvencionálódó szimbolikus szerkezetek rendszere adja ki, megismerési motivációk szerkezetekké absztrahálódott hálózatában.

A projektben végzett kutatás a nyelv összetett funkcionális megközelítésével elméletileg és módszertanilag megfontoltan, eredményesen és indokoltan átértelmezte (kissé erőteljesen fogalmazva: lebontotta) a rendszer és a használat, a jelen idejű rendszer és a történet között merev határokat. Ezáltal a nyelv variabilitását összefüggésbe tudta hozni a variabilitás funkcióival, valamint a nyelvi változás „szinkrón” megnyilvánulásaival, például a grammatikalizáció egy időszakaszbeli fokával. Így felismerhetővé és leírhatóvá vált például a nyelvi kifejezések teljes szemantikai szerkezete és kontextuális megvalósulása közötti rendszerszintű viszony, a részletező leírásban hozzáférhetővé téve a használati alapú grammatika elvét.

A rendszer és a használat közötti szoros összefüggés, a mindenkor támogató fogalmi és nyelvi közeg, valamint a beszélő és a hallgató nézőpontja érvényesül azokban a részletes leírásokban, amelyeket a határozóragokról, a névutókról, az igekötőkről (tehát grammatikai elemekről) készítettek a munkatársak, olyan motivációs tényezőket feltárva, olyan szemantikai és morfoszintaktikai rendszer szintű variabilitást bemutatva, amelyről a korábbi leírások nem tesznek említést. Hasonlóképpen új kutatási eredményeket mutatnak fel azok a munkatársak, akik a melléknevek, a metaforikus térbeliség vagy az idézés szemantikai konstruálási jellemzőit tárták föl. A mondattan területén kiemelendő a mondat többdimenziós hálózatának kidolgozása, az inferencialitás, az evidencialitás és a modalitás, illetve az alany funkcionális kognitív átértelmezése a prototípuselv alapján, a lehorgonyzó és /ön/referáló variabilitást alapul véve, szintén a morfoszintaktikai és szemantikai párhuzamos szerkezetek motivált és perspektivikus konstruálásának bemutatásával. Az erősebben pragmatikai irányú kutatási eredmények között jelentős a deixis komplex kidolgozása a szemantikai és pragmatikai tényezők összefüggésének, az episztemikus lehorgonyzás, a szemantikai tartalom és a fizikai, társas és mentális tér közötti rendszer szintű vonatkozások részletezésével, magyar specifikumokkal; az erődinamika és a társalgási szerepek közötti kapcsolat eredeti felismerése és kidolgozása; a magyar megszólítások metaforikus és metonimikus motivációinak részletes leírása. Külön kiemelendő még a referencia kognitív nyelvészeti értelmezésének magyar nyelvtudományi bevezetése, amely kidolgozás messze túlmutat önmagán.

Az elméleti és leíró eredmények mellett, azokkal szoros kapcsolatban módszertani kérdésekkel is szembesült a kutatás. A legfontosabbak ezek közül a következők. A magyar nyelv ragozó jellege több kérdésnek az angolra kidolgozott nyelvelmélettől eltérő módú kezelését kívánja meg. Ilyen jellegzetesség az igealakok episztemikus lehorgonyzó funkciójának a tágabb hatóköre (a személy és a határozottság révén), vagy a főnévi esetragos alakok kompozitumszerkezeteinek mondattani következménye (az esetrag két kidolgozó főneve az ige két alszerkezetét is elaborálja). Szintén módszertani kérdéseket vet föl a leírásban a segédigék eltérő mértékű grammatikalizációja vagy a mondatkonstrukciók rendszere, az alapbeállításban rugalmas mondatszörend. Ezeket és a hasonló problémákat a projekt során végzett kutatás főképp a prototípuselvvel oldja meg, amennyiben a prototipikus (a leggyakoribb, alapbeállítású, legkönnyebben hozzáférhető) példányokból indul ki a leírásban, és a grammatikai variabilitást a prototípusutasítások rendszerében kezeli. A kognitív grammatika erőteljes szemantika-központúsága és funkcionális nyelvészet szintaxis-elsőbbisége közötti feszültséget a szemantikai-morfoszintaktikai megfelelések rendszerének előtérbe helyezésével oldja meg a kutatás.

Ezek az eredmények részletes bemutatást kapnak a kutatócsoportnak a projekt keretében kiadott publikációiban.

A projekt keretében folyt a funkcionális magyar nyelvtan fő fejezeteinek elkészítése. Ez a munka a terv szerint tovább haladt. A Jelentéstan és a Pragmatika fő résznek, melynek első változata 70, illetve 90 százalékos készütségben volt, a legfontosabb fejezetei elkészültek, a Morfológia és főképp a Mondattani részek gyarapodtak, a Hangtan rész alapelveit és szerkezetét tisztázta a munkaközösség.

4. Publikációk

A projekt keretében a kutatócsoport az *Acta Linguistica Hungarica* két számát töltötte meg: a 2009/4. és a 2010/1. számot, összesen tizenegy tanulmánnyal (*Acta Linguistica Hungarica* 2009 (56) 3. 337–480.; *Acta Linguistica Hungarica* 2010 (57) 1. 1–164.). A két kötet vendégszerkesztője Tolcsvai Nagy Gábor és Ladányi Mária. A tanulmányok a folyóirat szigorú rendje szerint külföldi, névtelen lektorálásán estek át. (A tartalomjegyzéket l. a 2009. októberi beszámolóban.) A két tematikus szám áttekintést nyújt a projekt akkori állásáról, a magyar nyelv kognitív leírásának egyes fejezeteit bemutatva.

A projekt keretében a kutatócsoport magyar nyelvű tanulmánykötetet készített, a korábbi kutatási eredmények (az ÁNyT. XXII. és a két *Acta Linguistica* szám) folytatásaként: Konstruktó és jelentés. Tanulmányok a magyar nyelv funkcionális kognitív leírására. Szerk. Tolcsvai Nagy Gábor, Tátrai Szilárd.

A kötet tizenöt tanulmányt tartalmaz, mindegyik új kutatási eredménnyel a korábbiakhoz képest. A kötet tartalma a következő:

Bevezető

Dér Csilla: Mennyire (prototipikus) névutók a ragvonzó névutók a magyarban?

Kothencz Gabriella Szilvia: Képi sémák és határozóragok

Tanos Bálint: Határozóképzési produktivitás kvantitatív keretben

Ladányi Mária: Igekötők kapcsolódási mintázatai

Schultz Judit: Az ikes paradigma kialakulásáról – elméletek, hipotézisek

Tolcsvai Nagy Gábor: Az alany funkcionális értelmezéséhez

Imrényi András: A mondat mint többdimenziós hálózat. Magyar-angol összehasonlító elemzés

Kugler Nóra: Az inferencialitás mint dinamikus konstruálás

Papp Kornélia: Módszerek a *kis* és *kicsi* dimenzionális melléknevek korpuszalapú vizsgálatához

Simon Gábor: Szemantikai konstruálás a metaforikus kifejezésekben – a térbeliség példája

Csontos Nóra: Az idézés kognitív szemantikai megközelítése

Rónai Orsolya: A referencia kognitív nyelvészeti értelmezése

Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd: Személyek és/vagy dolgok. A harmadik személyű és a mutató névmási deixis a magyarban

Hámori Ágnes: Erő, irány és erődinamika a társalgásban

Domonkosi Ágnes: Metaforikus és metonimikus motivációk a magyar megszólításokban

A tanulmánykötet az elméleti keret tisztázása és a módszertannak a magyar nyelvhez igazítása mellett már elsősorban a leíró tevékenységre összpontosít. A tanulmányok a magyar nyelv egyes központi kategóriáit újraértelmezik a használatközpontú elmélettel (például a határozóragok, a melléknév, az alany, az inferencialitás vagy a mondatszerkezet jellemzőiben), illetve új, korábban kevésbé vagy nem tárgyalt jelenségeket vonnak be a leírásba (például a deixis magyar nyelvű specifikumait feltárva, a társalgás és az erődinamika összefüggéseit, a megszólítások vagy az idézés szemantikai motivációit részletezve, nemzetközileg is kezdeményező kutatási eredményeket bemutatva). A referencia kognitív nyelvészeti bemutatása az egész kutatás legalapvetőbb elméleti, a leíró nyelvészetben túlmutató lényegére mutat rá.

A kutatócsoport 2011. szeptember 13-án a pályázat határidejének módosítását kérte, mert az ELTE mint befogadó intézmény a pályázatban vállalt kiadványok megjelentetését saját hatáskörben megnehezítette, a kiadói megjelentetést lényegében ellehetetlenítette, 2011 során hosszabb ideig a közbeszerzést, így a kiadvány-megjelentetést fel is függesztette. A K 76878 pályázat utolsó szakaszára ígért magyar tanulmánykötetnek a megjelentetése így adminisztratív okokból elhúzódott, teljesítése kényszerűségből 2012. május végén vált lehetségessé, az ELTE kiadásában, csak nyomdai gondozással.

Kiemelendő még Tátrai Szilárd Bevezetés a pragmatikába: Funkcionális kognitív megközelítés (2011) című monográfiája, valamint a Kognitív szemantika (2010, 2011²) Tolcsvai Nagy Gábortól. Mindkét munka a jelen projekt keretében készült, terven felül.

A kutatócsoport a projekt keretében kívánta megjelentetni Kugler Nóra Magyar módosítószó-lexikon című monográfiáját (fejezet méretű elemző szócikkekkel), valamint Imrényi András A mondat dimenziói. A magyar elemi mondat mint multiplex hálózat című értekezését. E publikációk, amelyek szintén a projekt kutatási folyamatában készültek, végül a fent említett kiadási nehézségek miatt hiúsultak meg, időlegesen.

5. A Beyond Dichotomies nemzetközi konferencia

A projektben vállalt nemzetközi konferenciát Beyond Dichotomies címen 2010. október 25-26-ra hirdettük meg, az ELTE-n rendezve. A konferencia tematikáját a Call for papers-ben határoztuk meg.

The conference is aimed primarily at functional cognitive linguists. Its key topic (intended as a point of orientation rather than as a limitation on the subject matter) is the general trend in functionalism to relativize or eliminate strict dichotomies, whether at an abstract theoretical level or in the minute details of grammatical description (cf. fuzzy edges, continua, etc.). To name but the most wide-ranging examples, functional linguists typically deny that a neat and principled distinction can be made between semantics and pragmatics, grammar and lexicon, linguistic knowledge and language use, synchrony and diachrony, the individual-mental and the social dimensions of language.

These issues correspond broadly to research on cognitive grammar, construction grammar, usage-based grammar, grammaticalization, etc., and linguists working in these

fields are strongly encouraged to participate. The organizers also have a typological focus on agglutinative languages; however, linguists with a different research interest are also more than welcome. Confirmed keynote speakers: Bernd Heine (University of Köln), Susanne Niemeier (University of Koblenz). A teljes programot l. a 2010. októberi beszámolóban, valamint a <http://www.diagram.elte.hu> honlapon.

A konferencián 23 külföldi és 19 magyar előadó vett részt. A konferencián a pályázat résztvevői közül előadást tartott: Dér Csilla, Imrényi András, Kothencz Gabriella, Kugler Nóra, Laczkó Kriszta, Ladányi Mária, Papp Kornélia, Simon Gábor, Tanos Bálint, Tátrai Szilárd, Tolcsvai Nagy Gábor.

A pályázatban résztvevő kutatók a következő szervezési feladatokat látták el: a konferencia tematikájának megtervezése, a felhívás kidolgozása, a plenáris előadók felkérése, a beérkező absztraktok elbírálása, a konferencia programjának összeállítása, a konferencia egyéb szervezési munkáinak elvégzése, a konferencia honlapjának létesítése és gondozása (<http://www.diagram.elte.hu>).

A konferencia a) erősítette a magyar kognitív nyelvészeti kutatásokat, b) a DiAGram kutatócsoportot bekapcsolta a nemzetközi nyelvtudományi kutatásokba, c) a megfogalmazott tematikában jelentős kutatási eredményeket mutatott fel, iv) erősítette a különböző nyelveket leíró kutatók közötti kapcsolatokat.

A konferencia angol nyelvű tanulmánykötetének megjelentetése eddig nem történt meg, elsősorban amiatt, hogy az ELTE hosszabb ideje csakis a vele közbeszerzési szerződésben álló magyarországi három nyomdával engedti nyomdai előkészítés, borítóterv, tördelés, és nyomdai kivitelezés OTKA-finanszírozását, aminek következtében a külföldi könyvkiadó bevonása lehetetlen. A konferenciaanyag (egy része) más jellegű, például tematikus folyóiratszámként megvalósuló publikálásának szervezése folyamatban van.

6. Konferenciárészvételek

Languages and cultures in research and education. Jagellonian University. Krakkó, 2009. May 19–21.

Előadást tartott:

Tátrai Szilárd: Irony as a merapragmatic problem

Tolcsvai Nagy Gábor: Flexible word order: a basic type of semantic construal in Hungarian

Gender Issues in Contemporary Finno-Ugric Cultures. University of Groningen. 2010. június 3–4.

Előadást tartott:

Tolcsvai Nagy Gábor: Mother, woman: linguistic images by Péter Esterházy

3rd UK Cognitive Linguistics Conference. Language, Mind and Social Reality

UK Cognitive Linguistics Association. University of Hertfordshire (Egyesült Királyság), 2010. július 6–8.

Előadást tartott:

Imrényi András: Toward a cognitive model of Hungarian clausal structure.

Laczkó Krisztina: Spatial deixis and demonstrative pronouns in Hungarian.

4th International Conference on Intercultural Pragmatics and Communication, Madrid. 2010. november 14–17.

Előadást tartott:

Tátrai Szilárd: Embodied and discursive grounding in deixis

Czas, Pamięć, Tradycja. Uniwersytet Warszawski, Varsó, 2010. november 25–26.

Előadást tartott:

Tátrai Szilárd: Deiktyczne przedstawienie czasu w języku węgierskim

Hungarológiai Műhely, Adam Mickiewicz Uniwersytet, Poznań. 2011. március 25–26.

Előadást tartott:

Ladányi Mária: A magyar szóképzési morfológia leírási kérdései – eltérő nyelvelméleti magyarázatok fényében

Tátrai Szilárd: A metapragmatikai tudatosság jelzései a magyarban

Grammatika és kontextus – új szempontok az uráli nyelvek kutatásában III. ELTE, Budapest, 2011. ápr. 19-21.

Előadást tartott:

Dér Csilla Ilona: The role of context in the behaviour of suffix-attracting postpositions in Hungarian

Tolcsvai Nagy Gábor: Nominals with dative suffix as focal elements in the Hungarian clause

12th International Pragmatics Conference, Manchester, 2011. július 3–8.

Előadást tartott:

Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd: Person and/or thing – subject and/or object. On third person and demonstrative pronouns as deictic expression in Hungarian.

Sprachwandel/Language change; München, Ludwig-Maximilians-Universität, 2011. július 13–15.

Poszterprezentáció:

Modrián-Horváth Bernadett: Movierte Substantive als Prädikatsnomina in historischen und gegenwartsdeutschen Korpora.

Analógia és modern nyelvleírás – A magyarnyelvészeti kutatások újabb eredményei III.

Babe – Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, 2012. július 5–6.

Előadást tart:

Kugler Nóra: Evidenciajelölő kifejezések grammatikalizációja viszonyaik hálózatában

4th UK Cognitive Linguistics Conference. UK Cognitive Linguistics Association. King's College, London. 2012. július 10–12.

Előadást tart:

Imrényi András: Multiple profile determinance: the case of Hungarian

Tátrai Szilárd – Laczkó Krisztina: On the grounding relation. An analysis of third person personal and demonstrative pronouns in Hungarian

Megemlítendő, hogy bár a tervben nem szerepelt, a kutatócsoport társrendezője és szakmai szervezője volt a „Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban” című konferenciának (ELTE BTK, 2008. november 11-12.). A konferencia tematikus középpontjában a magyar nyelv funkcionális leírásának lehetőségei álltak.

7. Nemzetközi együttműködés

A kutatócsoport új külföldi kutatási kapcsolatokat létesített. Ebből kiemelkedik a finn–ész–magyar kutatási projekt, amelynek előkészítése történt meg a jelen projekt keretében. Az elmúlt év során a kognitív nyelvészeti kutatás tervének és személyi állományának az első

szintű kidolgozása történt meg. A kutatás a következő témákban tervez párhuzamos összehasonlító vizsgálatokat: ragozás, szóképzés, szórend, a topik funkciói, evidencialitás és modalitás, aspektus, deixis, tér és érzelem, metaforikus szerkezetek grammatikája. A nemzetközi kutatás társprofesszorai Prof. Tuomas Huumo (Turku, Tartu) és Doc. Tiina Onikki-Rantajääskö (Helsinki). A kutatásban 20 fő bevonásával zajlik, a magyar kutatócsoportból, a Helsinki, a Turkui és a Tartui Egyetemről való kutatókkal. Az első workshopra 2012 őszén kerül sor.

Imrényi András három hónapig TÁMOP-ösztöndíjjal az Osakai Egyetemen tartózkodott, funkcionális kognitív kutatásokat végzett, több angol nyelvű előadást tartott disszertációjának témájából.

TÁMOP-támogatással meghívott vendége volt a projektnek Richard Hudson (prof. emeritus, University College London), aki négy előadást tartott 2012. március 27. – 29. között az ELTE-n és az MTA Nyelvtudományi Intézetében.

8. Tudományos fokozatok

A kutatócsoport a kutatási időszakban részt vett a kutatói utánpótlás nevelésében, a tudományos minősítések megszerzésének elősegítésében. Ennek eredményeként három munkatárs, Csontos Nóra, Hámori Ágnes, Imrényi András írta meg disszertációját és szerezte meg a PhD fokozatot, két munkatárs, Kugler Nóra és Tátrai Szilárd írta meg disszertációját és habilitált, és egy munkatárs, Ladányi Mária írta meg disszertációját és szerezte meg az MTA doktora címet. A projekt vezetőjét 2010-ben az MTA levelező tagjává választották. Emellett a kutatócsoport szoros kapcsolatot tartott az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola Magyar Nyelvtudományi Doktori Programjával, azon belül a Kognitív nyelvészeti alprogrammal. Bevont a kutatómunkába doktoranduszokat, valamint kiemelkedő képességű egyetemi hallgatókat, főképp a funkcionális nyelvészeti szakirány hallgatói közül. Imrényi András 2010 októbere és 2012 márciusa között TÁMOP-támogatással kutatói-oktatói státusban tevékenykedett az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszékén.